

دانشگاه یزد
دانشکده زبان و ادبیات
گروه زبان و ادبیات عربی

پایان نامه
جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد
زبان و ادبیات عربی

جامعه‌شناسی ادبیات در داستان‌های کوتاه لیلی محمد صالح

استاد راهنما:

دکتر رضا افخمی عقدا

استاد مشاور:

دکتر فاطمه قادری اردکانی

پژوهش و نگارش:

عذرا بقائی

فروردین ۱۳۹۳

تقدیم به روح بزرگ مردی که

باموهای سپیدش

پاک و جودش

سنگینی سکوتش

نجات و غرورش

و با زمزمه‌های کلامش در جذبه‌ی محراب

گسترده وسیع جنت بود.

و من تنها «پدر» می‌فواندمش...

تقدیر و تشکر

سپاس فدای را که سفنوران در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت‌های او ندانند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند و سلام و درود بر محمد و فاندان پاک او؛ طاهران معصوم، هم آنان که وجودمان وامدار وجودشان است.. بدون شک جایگاه و منزلت معلم بزرگتر از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی‌شائبه او با زبان قاصر و دست ناتوان، چیزی بنگاریم. اما از آنجایی که تجلیل از معلم، سپاس از انسانی است که هدف و غایت آفرینش را تأمین می‌کند و سلامت امانت‌هایی را که به دستش سپرده اند، تضمین؛ بر مسب وظیفه و از باب «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق»:

از استاد عزیز جناب آقای دکتر رضا افخمی عقدا که در کمال سعه صدر با مسن خلق و فروتنی از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ ننمودند و زحمت راهنمایی این پایان‌نامه را بر عهده گرفتند؛

از استاد صبور و مهربانم سرکار خانم دکتر فاطمه قادری که مشاوره این پایان‌نامه را بر عهده گرفتند، و از استاد بزرگوار و مدیریتی محترم گروه، جناب آقای دکتر علی اصغر روانشاد و هم چنین از اساتید فرزانه و دلسوز که دایره این پایان‌نامه را متقبل شدند، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

اما بیت الغزل سپاسگزاریم را نثار همسر عزیزم می‌نمایم که در این عرصه با تمام وجود مرا یاری دادند که اگر وجود گرانقدرشان نبود، من نیز اکنون در این جایگاه نبودم. همچنین از فواهر مهربان و ستودنی‌ام و میوه نجفی بی‌نهایت سپاسگزارم.

باشد که این فردترین، بخشی از زحمات آنان را سپاس گوید.

چکیده

یکی از حوزه‌های مطالعات بین رشته‌ای، جامعه‌شناسی ادبیات است که اندکی پس از ظهور آثار ادبی خود نمائی می‌کند تا ارزش و تبحر و مهارت ادیب را در آثارش نشان دهد. از جمله نظریه‌پردازانی که به نقد و تحلیل ساختار جامعه پرداخته، جورج لوکاج است. وی یکی از برجسته‌ترین ناقدان جامعه‌شناسی ادبی در قرن بیستم که با ارائه‌ی نظریات ارزنده، انقلاب بزرگی در زمینه نقد جامعه‌شناختی پدید آورد و گام‌های بلندی در راه اعتلا و پیشرفت آن برداشت. مکتب نقدی او جهت تحلیل داستان بر معیارهای خاصی استوار است که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: رئالیسم، شخصیت نوعی، روند علی و معلولی و محتوای اجتماعی. در پژوهش حاضر مجموعه داستان‌های کوتاه «جراح فی العیون، فی موسم الورد، عطر اللیل الباقی، ذلک البحر» اثر لیلی محمد صالح نویسنده‌ی معاصر کویتی مورد نقد و تحلیل قرار گرفته است تا میزان تبحر و مهارت نویسنده در ارائه‌ی مسائل سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و... کشور کویت در قالب داستان بر اساس معیارهای مذکور لوکاج سنجیده شود. داستان‌ها با روش تحلیلی-توصیفی مورد نقد و تحلیل قرار گرفته است. بررسی‌های انجام شده حاکی از آن است که نویسنده مسائل اجتماعی را بر مبنای رئالیسم انتقادی و پیروزی رئالیسم منعکس نموده و به دلیل فهم فرایندهای اجتماعی در خلق شخصیت‌های چهارمانی موفق عمل کرده است و با در نظر گرفتن روند علی و معلولی، داستان‌ها از انسجام روایی برخوردار هستند. همچنین نویسنده در روند علی و معلولی با مدنظر قراردادن مخاطب، بیشتر به ارائه‌ی معلول‌ها پرداخته و تبیین علت‌ها را بر عهده‌ی خواننده نهاده است. تحلیل محتوای اجتماعی در این داستان‌های کوتاه بیانگر آن است که وضعیت زنان، عقاید، آداب و رسوم و وطن مهم‌ترین مسائلی هستند که نویسنده بر اساس واقعیت‌های موجود جامعه کویت بدان‌ها پرداخته است.

کلمات کلیدی: جامعه‌شناسی ادبی، لیلی محمد صالح، لوکاج، زیبایی‌شناسی ادبی، داستان کوتاه.

الملخص

إحدى مجالات من دراسات مشتركة بين الفروع، علم إجتماع الأدب. ما مضى من ظهور الأعمال الأدبية حتى تظهر و يكشف عن القيمة و البراعة و المهارة الأديب في أعماله. إن جورج لوكاتش - من أبرع الناقدین في مجال النقد الإجتماعي في القرن العشرين - خلق تطوراً عظيماً في هذا الحقل و اتخذ خطوات كبيرة لتحسينه و تقديمه. تستند مدرسته النقدية على معايير معينة و أهمها: الواقعية و الشخصية النوعية و مجري العلة و المعلول و المضمون الإجتماعي في القصة. بناء على نقد لوكاتش فقد تمّ النقد و التحليل في هذه الدراسة لقصص قصيرة «جراح في العيون، في موسم الورد، عطر الليل الباقي، ذلك البحر» لليلي محمد صالح - القاصة المعاصرة الكويتية - لتقييم مدى مهارتها في إبراز القضايا السياسية، و الإجتماعية، و الثقافية في المجتمع الكويتي في إطار القصة على أساس المعايير المذكورة لدى لوكاتش. لذلك شهدت أعمالاً نقدياً عبر المنهج التحليلي - الوصفي و النتيجة الي أنّ الكاتبة قد عكست القضايا الاجتماعية في قصصها على أساس الواقعية النقدية و انتصار الواقعية و تشير الدراسة إلى نجاح الكاتبة في إبداع الشخصيات النوعية لإدراك المسارات الإجتماعية و أما فيما يتعلق بمجري العلة و المعلول فهذه القصص القصيرة تمتلك على تماسك السرد. تناولت الكاتبة حرصاً على القارئ مجرى العلة و المعلول في تلك القصص و تركت الدلالات إلى قارئها و من جهة تحليل المحتوى الاجتماعي نرى أنّ الأمور المرتبطة بالنساء و المعتقدات و العادات الكويتية و الوطن هي أهم القضايا الاجتماعية التي عبرت عنها الكاتبة.

الكلمات الدليلية: النقد الإجتماعي، ليلى محمد صالح، لوكاتش، جمالية الأدب، القصة القصيرة.

Yazd University

Faculty of Language and Literature

Arabic Department

Thesis Submitted in Fulfillment of the Requirement

For the Degree of M.A in Arabic Literature

**The sociology of literature in the short stories of
lailamohammadsaleh**

Supervisor:Dr. R. AfkhamiAghda

Advisor:Dr . F.Ghaderi

By: azraBaghaei

March

2014

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه.....
	فصل اول: کلیات تحقیق
۵	۱-۱- تعریف موضوع.....
۶	۲-۱- سابقه تحقیق.....
۷	۳-۱- سئوالات پژوهشی.....
۸	۴-۱- روش تحقیق.....
	فصل دوم: مفاهیم نظری جامعه شناسی ادبیات
۱۱	۱-۲- جامعه شناسی ادبیات.....
۱۳	۲-۲- تاریخچه و سیر تکامل جامعه شناسی ادبیات.....
۱۷	۳-۲- تفاوت جامعه شناسی ادبیات و جامعه شناسی ادبی.....
۲۰	۴-۲- نقد جامعه شناختی گونه‌های ادبی.....
۲۱	۵-۲- جورج لوکاک زبانشناس ادبی.....
۲۲	۱-۵-۲- مکتب نقد زیبا شناختی لوکاک.....
۲۴	۱-۱-۵-۲- رئالیسم.....
۲۶	۲-۱-۵-۲- شخصیت نوعی (چهرمان).....
۲۷	۳-۱-۵-۲- روند علی و معلولی (انسجام روایی).....
۲۹	۴-۱-۵-۲- محتوای اجتماعی.....
	فصل سوم: لیلی محمد صالح نویسنده و داستان نویس کویتی تبار
۳۳	۱-۳- اوضاع فرهنگی و دینی کویت.....
۳۳	۱-۱-۳- زن.....
۳۵	۱-۱-۱-۳- انجمن‌ها و جمعیت‌های زنان کویت.....
۳۶	۱-۱-۱-۳- جمعیت النهضة الأسرية.....

- ۳-۱-۱-۱-۲- جمعیة الثقافیة الاجتماعیة النسائیة ۳۶
- ۳-۱-۱-۳- جمعیة التطوعیة النسائیة لخدمة المجتمع ۳۷
- ۳-۲- اوضاع سیاسی کویت ۳۷
- ۳-۲-۱- جنگ کویت و عراق ۳۸
- ۳-۲-۲- مشارکت زنان پس از اشغال کویت ۴۰
- ۳-۳- زندگی لیلی محمد صالح ۴۱
- ۳-۴- بررسی آثار لیلی محمد صالح ۴۳
- ۳-۴-۱- زندگی نامه و کتاب های پژوهشی ۴۳
- ۳-۴-۲- داستان کوتاه ۴۴
- ۳-۴-۲-۱- عناصر داستانی در داستان کوتاه ۴۶
- ۳-۴-۲-۱- شخصیت ۴۶
- ۳-۴-۲-۲- حادثه ۴۷
- ۳-۴-۲-۳- زمان و مکان ۴۷
- ۳-۴-۲-۴- روایت و گفتگو ۴۸
- ۳-۴-۲-۲- داستان های کوتاه لیلی محمد صالح ۵۰
- ۳-۵- آثار محمد صالح از دیدگاه اهل ادب ۵۱
- ۳-۶- ویژگی های فنی آثار لیلی محمد صالح ۵۲
- ۳-۶-۱- زبان ۵۳
- ۳-۶-۲- ایجاز ۵۳
- ۳-۶-۳- اقتباس ۵۴
- ۳-۶-۳-۱- آیات قرآنی ۵۴
- ۳-۶-۳-۲- اشعار ۵۴

فصل چهارم: زیبا شناسی داستان های کوتاه لیلی محمد صالح با تکیه بر رئالیسم، چهرمان و روند

علی و معلولی مکتب نقدی جورج لوکاج

- ۱-۴ - خلاصه داستان‌های کوتاه لیلی محمد صالح ۵۹
- ۱-۴-۱ - «الزواج... ولكن» ۵۹
- ۱-۴-۲ - «الیاسمین و المدافع» ۵۹
- ۱-۴-۳ - «اللقاء مازال وعداً» ۶۰
- ۱-۴-۴ - «للوطفة... أبواب» ۶۰
- ۱-۴-۵ - «شموخ قمر العارضية» ۶۱
- ۱-۴-۶ - «اللیل الباقي» ۶۱
- ۱-۴-۷ - «ایقاعات الصمت المر» ۶۲
- ۱-۴-۸ - «نوافذ يوم جديد» ۶۲
- ۱-۴-۹ - «المسافة و التحول» ۶۲
- ۱-۴-۱۰ - «سقوط القمر» ۶۳
- ۱-۴-۱۱ - «الوقوف خارج الأحزان» ۶۳
- ۱-۴-۱۲ - «ذلك البحر» ۶۳
- ۱-۴-۱۳ - «مازال الباب مفتوحاً» ۶۴
- ۲-۴ - رئالیسم در داستان‌های کوتاه لیلی محمد صالح ۶۴
- ۲-۴-۱ - پیروزی رئالیسم ۶۵
- ۲-۴-۲ - رئالیسم انتقادی ۶۸
- ۲-۴-۱-۲ - پرداختن به مسائل بزرگ و انعکاس آن در مسائل روزمره ۶۸
- ۳-۴ - چهارمان (شخصیت نوعی) ۷۲
- ۳-۴-۱ - چهارمان نوعی در داستان کوتاه «الزواج... ولكن» ۷۳
- ۳-۴-۲ - چهارمان نوعی در داستان کوتاه «الیاسمین و المدافع» ۷۴
- ۳-۴-۳ - چهارمان نوعی در داستان کوتاه «للوطفة... أبواب» ۷۵
- ۳-۴-۴ - چهارمان نوعی در داستان کوتاه «شموخ قمر العارضية» ۷۶
- ۳-۴-۵ - چهارمان نوعی در داستان کوتاه «اللیل الباقي» ۷۷

- ۴-۳-۶- چهارمان نوعی در داستان کوتاه «اللقاء مازال وعداً» ۷۸
- ۴-۳-۷- چهارمان نوعی در داستان کوتاه «إيقاعات الصمت المر» ۷۹
- ۴-۳-۸- چهارمان نوعی در داستان کوتاه «نوافذ يوم جديد» ۸۰
- ۴-۳-۹- چهارمان نوعی در داستان کوتاه «المسافة و التحول» ۸۱
- ۴-۳-۱۰- چهارمان در داستان کوتاه «سقوط القمر» ۸۲
- ۴-۳-۱۱- چهارمان نوعی در داستان کوتاه «الوقوف خارج الأحزان» ۸۲
- ۴-۳-۱۲- چهارمان نوعی در داستان کوتاه «ذلك البحر» ۸۳
- ۴-۳-۱۳- چهارمان در داستان کوتاه «مازال الباب مفتوحاً» ۸۴
- ۴-۴-۴- روندعلی و معلولی ۸۵
- ۴-۴-۱- روند علی و معلولی در داستان کوتاه «الزواج ... ولكن» ۸۵
- ۴-۴-۲- روند علی و معلولی در داستان کوتاه «الياسمين و المدافع» ۸۷
- ۴-۴-۳- روند علی و معلولی در داستان کوتاه «للوظيفة ... أبواب» ۸۸
- ۴-۴-۴- روند علی و معلولی در داستان کوتاه «شموخ قمر العارضية» ۸۹
- ۴-۴-۵- روند علی و معلولی در داستان کوتاه «الليل الباقي» ۸۹
- ۴-۴-۶- روند علی و معلولی در داستان کوتاه «اللقاء مازال وعداً» ۹۰
- ۴-۴-۷- روند علی و معلولی در داستان کوتاه «إيقاعات الصمت المر» ۹۱
- ۴-۴-۸- روند علی و معلولی در داستان کوتاه «نوافذ يوم جديد» ۹۳
- ۴-۴-۹- روند علی و معلولی در داستان کوتاه «المسافة و التحول» ۹۳
- ۴-۴-۱۰- روند علی و معلولی در داستان کوتاه «سقوط القمر» ۹۴
- ۴-۴-۱۱- روند علی و معلولی در داستان کوتاه «الوقوف خارج الأحزان» ۹۴
- ۴-۴-۱۲- روند علی و معلولی در داستان کوتاه «ذلك البحر» ۹۵
- ۴-۴-۱۳- روند علی و معلولی در داستان کوتاه «مازال الباب مفتوحاً» ۹۶
- فصل پنجم: زیباشناسی داستان‌های کوتاه لیلی محمد صالح با تکیه بر محتوای اجتماعی

مکتب نقدی جورج لوکاج

- ۱۰۱..... ۱-۵- محتوای اجتماعی
- ۱۰۱..... ۱-۱-۵- جنگ
- ۱۰۲..... ۱-۱-۱-۵- پیامد اقتصادی
- ۱۰۳..... ۱-۱-۲-۵- پیامد روانی
- ۱۰۴..... ۱-۱-۲-۱-۵- وحشت
- ۱۰۵..... ۱-۱-۲-۲-۵- شکنجه
- ۱۰۷..... ۱-۱-۳-۵- ارزش‌های دفاع و مبارزه
- ۱۱۰..... ۱-۲-۵- جنگ و تبلیغات
- ۱۱۳..... ۱-۳-۵- ازدواج
- ۱۱۴..... ۱-۴-۵- طلاق
- ۱۱۵..... ۱-۵-۵- خیانت
- ۱۱۸..... ۱-۶-۵- دین
- ۱۱۹..... ۱-۷-۵- زن
- ۱۲۰..... ۱-۷-۱-۵- برتری مرد نسبت به زن
- ۱۲۱..... ۱-۷-۲-۵- نقش و جایگاه زن
- ۱۲۲..... ۱-۷-۳-۵- اشتغال زن
- ۱۲۴..... ۱-۷-۴-۵- پوشش زن
- ۱۲۵..... ۱-۷-۵-۵- زن و مبارزه
- ۱۲۷..... ۱-۸-۵- بروکراسی
- ۱۲۹..... ۱-۹-۵- مصرف‌گرایی
- ۱۳۲..... نتیجه
- ۱۳۴..... الملخص
- ۱۴۵..... منابع و مآخذ

اندیشه‌ی بررسی اثر ادبی بر مبنای کارکرد اجتماعی آن مهم‌ترین عنصر تشکیل دهنده‌ی نقد جامعه‌شناختی است. این رویکرد نقدی که ابعاد مختلف رابطه‌ی ادبیات و جامعه را مورد کنکاش قرار می‌دهد، رویکرد جدیدی است که ساختارهای معنایی شعر و رمان یا هر نوع از انواع ادبی را به وضعیت اجتماعی و سیاسی زمانه پیوند می‌دهد. البته منظور آن نیست که متون ادبی تصویر واقعی جامعه است؛ بلکه بعضی از مسائل اجتماعی را به مسائل معنایی و روایی تبدیل می‌سازد و گاهی مسائل و تضادهای اجتماعی به صورت مسائل معنایی و ستیزهای زبانی جلوه‌گر می‌شود. اصول اولیه‌ی این رویکرد نقدی به همت نظریه پردازانی از جمله ویکو، مادام دو استال، هیپولیت تن و کارل مارکس در قرون اخیر شکل گرفته و در قرن بیستم به وسیله‌ی منتقدان بزرگی چون جورج لوکاک و لوسین گلدمن به تکامل رسیده است.

جورج لوکاک یکی از برجسته‌ترین نظریه‌پردازان و ناقدان جامعه‌شناسی ادبی مجارستانی در قرن بیستم است. وی توانست نظریه مکتب مارکسیسم که بر محتوای اثر ادبی تکیه داشت را با نظریه فرمالیستی که بر شکل اثر ادبی تأکید دارد را در هم آمیزد و مکتب نقدی خاصی را در باب جامعه‌شناسی داستان پایه‌گذاری نموده است که ترکیبی از معیارهای اجتماعی و زیبایی‌شناسی است. در پژوهش حاضر مجموعه‌های داستانی «جراح فی العیون، فی موسم الورد، عطر اللیل الباقی، ذلک البحر» اثر لیلی محمد صالح نویسنده‌ی برجسته‌ی معاصر کویتی بر مبنای معیارهای نقد جامعه‌شناختی جورج لوکاک، مورد نقد و تحلیل قرار گرفته است.

این پژوهش مشتمل بر پنج فصل است. فصل اول کلیات پژوهش را در بر گرفته و فصل دوم به تبیین مفاهیم نظری جامعه‌شناسی ادبیات و مکتب نقدی لوکاک می‌پردازد. فصل سوم شامل شرح مختصری درباره‌ی اوضاع کویت در دوره‌ی معاصر و توضیحاتی در مورد زندگی لیلی محمد صالح و آثار وی است. فصل چهارم به زیبایی‌شناسی داستان‌های کوتاه

مذکور بر مبنای مکتب لوکاچ اختصاص داده شده و فصل پنجم نیز محتوای اجتماعی را در خود جای داده است.

آنچه درباره‌ی به ثمر رسیدن این پژوهش گفتنی به نظر می‌آید، محدودیت‌ها و مشکلاتی بود که انجام آن را با دشواری فراوان همراه می‌ساخت. میان رشته‌ای بودن تحقیق از مهم‌ترین محدودیت‌های آن بود که نگارنده را در فهم بسیاری از اصطلاحات خاص جامعه‌شناسی در تنگنا قرار می‌داد. کمبود منابع تألیفی در حوزه‌ی جامعه‌شناسی ادبیات از دیگر مشکلاتی بود که نگارنده را مجبور می‌کرد به منابع ترجمه شده مراجعه کند. این مسئله نیز به دلیل ترجمه‌های نامناسب یا سنگینی متن به شکل دیگری نگارنده را با سختی مواجه می‌کرد. و سخن آخر آن‌که هیچ کاری عاری از عیب نخواهد بود، هر چند به نظر کامل آید، بدون شک پژوهش یاد شده نیز از این قاعده مستثنی نیست و امید است که در آینده این توفیق نصیب شود و نگارنده بتواند در جهت غنا و تکمیل آن گام بردارد.